

**UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA”-SIBIU
FACULTATEA DE TEOLOGIE „ANDREI ȘAGUNA”**

**Teologie și Euharistie. Analiza comparativă a
teologiei liturgice a părinților Dumitru Stăniloae și
Alexander Schmemmann**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**Coordonator:
IPS PROF. DR. LAURENȚIU LIVIU STREZA**

**Doctorand:
Pr. Constantin Iacob**

SIBIU-2013

CUPRINS

CUPRINS.....	2
CUVÂNT INTRODUCATIV.....	6
PARTEA I : PĂRINTELE DUMITRU STĂNILOAE ȘI TEOLOGIA SA LITURGICĂ	
I. REPERE BIOGRAFICE CU PRIVIRE LA PERSOANA ȘI ACTIVITATEA PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE.....	16
II. PĂRINTELE DUMITRU STĂNILOAE ȘI MIȘCAREA LITURGICĂ DIN SECOLUL XX	
II.1. Mișcarea liturgică din secolul XX-redescoperire a Tradiției.....	23
II.2. Relevanța teologiei părintelui Stăniloae în cadrul mișcării liturgice.....	28
II.3. Intercomuniunea euharistică. Perspectiva părintelui Stăniloae.....	32
III.DIRECȚIILE MAJORE ALE TEOLOGIEI LITURGICE A PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE	
III.1. Liturghia – izvor al teologiei părintelui Stăniloae	35
III.2 Corelarea între simbolismul tipologic antiotian și realismul eshatologic alexandrin în opera părintelui Stăniloae.....	37
III.3. Comuniune și persoană în Sfânta Liturghie.....	41
III.4.Timpul liturgic ca deschidere spre eternitatea personală a lui Dumnezeu prin Hristos Cel răstignit și înviat.....	47
III.5. Semnificația teologică a unificării liturgice a întregii creații cu Dumnezeu prin împreuna-jertfire a omului cu Hristos.....	50
III.5.1. <i>Liturghia comunității-icoană a Liturghiei veșnice a iubirii Sfintei Treimi.....</i>	<i>51</i>
III.5.2. <i>Jertfa lui Hristos și împreuna - jertfire a credincioșilor cu El în Sfânta Liturghie.....</i>	<i>52</i>
III.5.3. <i>Jertfa lui Hristos premiză a intrării întregii creații în Liturghia veșnică a iubirii Sfintei Treimi</i>	

III.5.3.1. <i>Locașul de cult – centrul liturgic al creației</i>	55
III.5.3.2. <i>Rugăciunea Bisericii- factor sintetizator al întregii creații</i>	56
III. 5.4. <i>Obiectivarea jertfei credincioșilor prin preotul slujitor</i>	58

IV. LITURGHIA ÎN CONCEPȚIA PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE

IV.1 Proscomidia

IV.1.1. Simbolismul Proscomidiei.....	60
IV.1.2. Proscomidia-Proprezență a lui Hristos.....	62

IV.2. Liturghia catehumenilor

IV.2.1. Cuvânt și Taină.....	66
IV.2.2. Liturghia catehumenilor între chemare și împlinire	
IV.2.2.1. <i>Binecuvântarea mare-lauda Împărăției Sfintei Treimi</i>	69
IV.2.2.2. <i>Binecuvântarea mare – act revelațional – liturgic</i>	72
IV.2.2.3. <i>Sfânta Liturghie ca revărsare a milei și iubirii lui Dumnezeu-factor creator de comuniune</i>	73
IV.2.2.4. <i>Caracterul atotcuprinzător al rugăciunii Bisericii exprimat în/prin ectenia mare</i>	74
IV.2.2.5. <i>Progres în rugăciune și revărsarea a Împărăției Sfintei Treimi exprimate prin cuvinte și acte liturgice</i>	75
IV.2.2. 6. <i>Simbolismul hristic al intrării mici- între afirmare și contestare teologică</i>	75
IV.2.2.7. <i>Trisaghionul liturgic ca pregătire pentru ascultarea Cuvântului</i> ..	76
IV.2.2.8. <i>Trisaghionul liturgic – împreună rugăciune cu sfinții și îngerii</i> ..	77
IV.2.2.9. <i>Lecturile biblice-lucrarea a puterii lui Dumnezeu</i>	78
IV.2.2.10. <i>Ectenia întreită - o ectenie a milei</i>	82
IV.2.2.10. <i>Ectenia catehumenilor între interpretarea istorică și înțelegere misionar-morală și duhovnicească</i>	84

IV.3 Liturghia credincioșilor

IV.3.1. Intrarea mare între simbolism și realism liturgic.....	86
IV.3.2. Liturghia -mărturisire de credință.....	88
IV.3.3. Hristos- Jertfă, Jertfitor, și Primitor al jertfei în Sfânta Liturghie.....	90

IV.3.4. Caracterul anamnetic al Sfintei Liturghii.....	98
IV.3.5. Lucrarea Duhului Sfânt în Sfânta Liturghie.....	99
IV.3.6. Împărtășirea euharistică cu Hristos premiză a induhovnicirii.....	102
IV.4. Sfânta Liturghie-realizare a plinătății și desăvârșirii mântuirii.....	106
PARTEA A II-A: PĂRINTELE ALEXANDER SCHMEMANN ȘI TEOLOGIA SA LITURGICĂ	
I. REPERE BIOGRAFICE CU PRIVIRE LA PERSOANA ȘI ACTIVITATEA PĂRINTELUI ALEXANDER SCHMEMANN.....	
109	
II. CONTEXTUL CULTURAL-TEOLOGIC AL FORMĂRII ȘI DEZVOLTĂRII VIZIUNII LITURGICE A PĂRINTELUI ALEXANDER SCHMEMANN	
II. 1. Confruntarea cu secularismul și descoperirea dimensiunii profund liturgice a persoanei și a vieții umane	
<i>II. 1. 1. Secularismul ca negare a sacramentalității lumii.....</i>	<i>120</i>
<i>II. 1. 2. Efectele secularismului asupra Bisericii ca și comuniune a credincioșilor cu și în Hristos.....</i>	<i>128</i>
II. 2. Teologia apuseană a timpurilor moderne și îndepărtarea ei de tradiția teologică autentică și vie a Bisericii.....	
137	
III. POZIȚIA PĂRINTELUI ALEXANDER SCHMEMANN ÎN FAȚA SECULARISMULUI ȘI DENATURĂRII SENSULUI TEOLOGIEI.....	
152	
III. 1. Aspecte critice și complementare ale teoriei părintelui Alexander Schmemann privind „captivitatea apuseană” a teologiei ortodoxe.....	
152	
III. 2. Liturghia ca izvor al teologiei adevărate.....	
158	
III.3. Formularea și aprofundarea unei hermeneutici a teologiei liturgice.....	
168	
III. 4. Direcțiile majore ale teologiei liturgice a părintelui Alexander Schmemann.....	
180	
IV. LITURGHIA EUHARISTICĂ.....	
193	
IV.1. „Momentele” drumului spre împărăția lui Dumnezeu parcurs prin Liturghie	
<i>IV.1. 1. Taina Adunării.....</i>	<i>193</i>

<i>IV.1. 2. Taina Împărăției.....</i>	194
<i>IV.1. 3. Taina Intrării.....</i>	196
<i>IV.1. 4. Taina Cuvântului.....</i>	197
<i>IV.1. 5. Taina celor credincioși.....</i>	198
<i>IV.1. 6. Taina Ofrandei.....</i>	200
<i>IV.1. 7. Taina Unității.....</i>	205
<i>IV.1. 8. Taina Înălțării.....</i>	206
<i>IV.1. 9. Taina Mulțumirii.....</i>	209
<i>IV.1. 10. Taina Aducerii aminte.....</i>	210
<i>IV.1. 11. Taina Duhului Sfânt.....</i>	211
<i>IV.1. 12. Taina Împărtășirii.....</i>	214

IV. 2. Aspecte critice privind practica liturgică a Euharistiei în contextul actual și îndreptări pe care le impune teologia Euharistiei.....	215
--	------------

PARTEA A III-A: ANALIZA COMPARATIVĂ A CONCEPȚIEI LITURGICE A PĂRINȚILOR DUMITRU STĂNILOAE ȘI ALEXANDER SCHMEMANN.....	225
CONCLUZII.....	240
Listă abrevieri.....	244
Bibliografie.....	245

Cuvinte cheie: cult, Stăniloae, Liturghie, simbolism, jertfă, Taină, , comuniune, persoană, Schmemann, secularism, teologie, Euharistie

Trăim într-o epocă în care valorile tradiționale cunosc o dublă contestare: filozofică și practică. Ceea ce ne preocupă, prin impactul negativ pe care îl are, este viziunea seculară asupra religiei care domină mentalitatea colectivă. În centrul acesteia stă negarea posibilității experienței comuniunii cu Dumnezeu în cultul Bisericii, generând astfel, relativismul și individualismul religios. Secularismul nu promovează ateismul, ci relativismul. Omul secular consideră că „toate religiile sunt bune” sau mai bine-zis, sunt „în mod egal adevărate”. Sintagma „există un singur Dumnezeu” omniprezentă în limbajul majorității „creștinilor” revelează oportunismul, sincretismul și relativismul principiilor și opțiunilor de viață. Tensiunea dintre idealurile Evangheliei și valorile lumii s-a estompat. Concepția Sf. Ap. Ioan, conform căruia „pofta trupului, pofta ochilor și trufia vieții nu sunt de la Tatăl, ci sunt din lume”(I In.2,16), nu mai are rezonanță în conștiința creștină. Pornind de la faptul că secularismul a fost descris ca fiind „*copilul vitreg al creștinismului*” și ca fiind în esență „*o negare a cultului*”, am încercat scoaterea în evidență a modului de înțelegere a Sfintei Liturghii ca mijloc de transcendere a lumii căzute și intrare în Împărăția lui Dumnezeu. În realizarea acestui scop am analizat comparativ concepția liturgică a doi mari părinți profesori ai secolului trecut: Dumitru Stăniloae și Alexander Schmemmann.

Țara noastră fiind inclusă aproximativ cinzeci de ani în „lagărul socialist” a făcut experiența modernității în versiunea ei ateistă și profund violentă, ceea ce a dus „la o adevărată defazare a zonei respective în raport cu Occidentul capitalist”¹. Acest aspect trebuie luat în calcul atunci când se abordează modul de raportare al părintelui Stăniloae la realitățile înconjurătoare. Dar, chiar dacă, nu se poate vorbi de o confruntare directă cu secularismul ca formă de manifestare a relativismului religios, a liberalismului societății de consum și a capitalismului sălbatic, se pot, totuși, găsi, suficiente exemple în lucrările părintelui Stăniloae, care denunță marile racile ale

¹ Pr. Ioan Bizău, *Viața în Hristos și maladia secularizării*, Editura Patmos, Cluj-Napoca, 2002, p 39.

acestui curent care a zguduit Europa occidentală modernă. Există în opera părintelui suficiente principii creștine care pot fi folosite ca niște contra argumente la pretențiile abuzive ale lumii seculare, care amenință tot mai mult viața bisericească autentică. Pasivitatea și deriziunea, individualismul și oportunismul sunt în mod clar combătute printr-o „viziune filocalică asupra lumii” și a unui „urcuș liturgic” care, împreună, duc la transfigurarea ființei umane. Experiența sacramentală și viziunea profetică sunt coordonatele unei vieți creștine autentice. Această afirmare a deplinătății vieții duhovnicești a stat în centrul preocupărilor părintelui Stăniloae.

Teolog al experienței, părintele Stăniloae s-a raportat în permanență la realitățile timpului său, depășindu-le. Nu s-a fixat sub nici o formă la cadrele rigide ale contextului în care a viețuit, depășind prin reflecție și trăire cadrele existenței sale. Într-o epocă a depersonalizării și însingurării ființei umane, părintele Stăniloae a mărturisit importanța comuniunii interpersonale și totodată a comuniunii omului cu Sfânta Treime. Pentru părintele, cultul în general și Sfânta Liturghie în special au un rol esențial în edificarea persoanei umane. *„Sfânta Treime ca și comuniune desăvârșită din veci constituie forța de atracție spirituală spre comuniune a ființelor conștiente și Ea le-a dat firea care nu se simte fericită decât prin realizarea comuniunii. Forța Ei de atracție e trăită cu desăvârșire în Sfânta Liturghie și această trăire se prelungește în viața creștinilor ca și comunitate bisericească, menită să întindă forța Ei de atracție în toată societatea umană pentru a o desăvârși ca comuniune”*². Nu numai credinciosul, ci și teologul își are sursa creșterii și a cunoașterii sale în Sfânta Liturghie. Referindu-se la importanța experienței liturgice pentru teologie în gândirea părintelui Stăniloae un tânăr teolog român afirma *„Am aflat de la pr. Stăniloae că...glăsuirea despre Dumnezeu nu trebuie să fie separată de trăirea în Dumnezeu. Teologul ar trebui să spună, în societatea în care trăiește, că o cultură fără raportarea la adevărul revelat despre Sfânta Treime duce spre nicăieri. Vocația teologului contemporan nu este așadar cea academică, ci una liturgică sau harismatică”*³. Preocupările sale pentru redescoperirea unei teologii experiențiale l-au determinat să editeze un opus magnum: Teologia Dogmatică Ortodoxă în 3 volume-

² Pr.Prof.Dr.Dumitru Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*, Editura Mropoliei Olteniei, Craiova, 1986, p.379.

³ Ștefan Lucian Toma, *Tradiție și actualitate la pr. Dumitru Stăniloae*, Editura Agnos, Sibiu, 2008, p. 214.

1978, Spiritualitate ortodoxă-1981 și Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă-1986. Așa cum se poate înțelege din această trilogie, teologia părintelui Stăniloae „promovează un spirit dinamic și deschis în stabilirea unei legături organice între doctrină, cult, spiritualitate și misiune, deschiderea către lume și dialog ecumenic”⁴. Părintele Stăniloae a fost, înainte de toate, un om al Bisericii; opera sa urmărea nevoile Bisericii – îndeosebi în eforturile de a întâmpina curente seculare și culturale ale lumii moderne – și ea reflectă modul în care acesta îl căuta pe Dumnezeu⁵.

Lucrarea *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă* considerată a fi cea mai importantă carte a sa de către autor însuși⁶, împreună cu studiile dedicate Liturghiei și Euharistiei vor constitui obiectul analizei de față. Consacrat ca teolog dogmatist părintele Stăniloae a fost preocupat și a scris despre toate domeniile teologice. Conștient de legătura dintre dogmă, spiritualitate și cult el a avut contribuții importante în toate cele trei specializări amintite. Opera sa vastă a cunoscut de-a lungul timpului evaluări și descrieri care au avut în vedere mai ales aspectele dogmatice și spiritual-morale. Contribuția părintelui Stăniloae în domeniul Liturgicii a fost analizată în câteva studii datorate IPS Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului⁷, profesorului Konstantin Karaisariddis⁸ de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Tesalonic și profesorului Ciprian Ioan Streza⁹ de la catedra de Liturgică a Facultății de Teologie Andrei Șaguna din Sibiu.

Dorința părintelui a fost aceea de a prezenta o înțelegere completă și corectă a tuturor actelor și formulelor liturgice. Astfel, comentariul liturgic al părintelui Stăniloae relevă toată complexitatea formelor liturgice militând pentru menținerea și

⁴ Emil Bartoș, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 2002, p.23.

⁵ Ieromonah Calinic Berger, *Teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul într-o sinteză contemporană: opera părintelui Dumitru Stăniloae*, în *Revista Teologică*, nr.1/2013, p.7.

⁶ Confirmarea opiniei părintelui Dumitru Stăniloae asupra comentariului său liturgic „o avem în scris la Jürgen Henkel, *Îndumnezeire și etică a iubirii în opera părintelui Dumitru Stăniloae*, Editura Deisis, Sibiu, 2003, p. 334.

⁷ IPS Laurențiu Streza, *Elemente de teologie liturgică în opera părintelui Stăniloae*, în IPS Laurențiu Streza, Jürgen Henkel, Gheorghe F. Angheliescu (eds.), *Dumitru Stăniloae (1903-1993). Teologie românească de dimensiune europeană*, Ed. Schiller, Sibiu, 2007.

⁸ Πρωτοπρ. Κωνσταντῖνος Καραϊσαρίδης, *Ἡ σύμβολή τοῦ π. Δημητρίου Σταυλῖοῦ ἐπὶ τὴ μελέτῃ τῶν λειτουργικῶν θεμάτων*, Ἀθήνα, 1997.

⁹ Conf. Dr. Ciprian Ioan Streza, *Importanța viziunii liturgice și ascetice a Părintelui Dumitru Stăniloae privind chemarea omului de a intra prin Hristos la Tatăl în stare de jertfă*(Referat susținut la Congresul internațional de la București din data de 4-5 octombrie 2013 dedicat părintelui Dumitru Stăniloae. Materialul ne-a fost pus la dispoziție prin bunăvoința autorului înainte de publicarea lui, drept pentru care ținem să îi mulțumim.)

aprofundarea tuturor acestora în forma fixată de tradiție. Nu există la părintele nicio tendință reformatoare, ci doar o afirmare a unei profunde nevoi de înnoire a minții și o încălzire a inimii omului care ar duce la o înțelegere și transpunere adecvată în practică a experienței sacramentale.

Trăind în cadre oarecum paralele, părintele Alexander Schmemmann, a cărui teologie liturgică va fi abordată în partea a doua a lucrării de față, a luat contact direct și a interacționat existențial cu diferite tipare culturale, sociale, economice, religioase de-a lungul vieții sale. În urma acestui fapt el a căutat mai întâi să depisteze și să semnaleze „bolile” de care suferea societatea încadrată în aceste tipare, să explice cauzele care au determinat situația existentă și să propună „terapii” sau rezolvări. *„Putem spune fără exagerare că trăim într-o epocă îngrozitoare și periculoasă din punct de vedere spiritual. Este îngrozitoare nu numai din cauza urii, a divizării, a sângelui. Înainte de toate este îngrozitoare pentru că se întetește din ce în ce răscoala împotriva lui Dumnezeu și a Împărăției Lui. Din nou, nu Dumnezeu ci omul a devenit măsura tuturor lucrurilor; din nou, nu credința ci ideologia și utopia au ajuns să definească starea spirituală a lumii”*.¹⁰ Prin aceste cuvinte plasate la începutul capodoperei sale își „justifica” părintele Alexander Schmemmann demersul său de a cuprinde într-o carte reflecțiile sale despre Euharistie ca fenomen capital al Bisericii. Ele califică cât se poate de explicit lumea și societatea în care trăim: o lume din care Dumnezeu este alungat, o lume care nu-L mai dorește pe Dumnezeu, care consideră că nu mai are nevoie de Dumnezeu și astfel încearcă să se „debaraseze” de El.¹¹ Negarea sacramentalității lumii ca și creație a lui Dumnezeu este astfel inevitabilă.

Regulile și principiile după care o astfel de lume se organizează și funcționează sunt formulate prin prisma altor criterii decât cele de natură religioasă sau de origine divină. Totul este inclus în zodia materialului și destinat consumului.¹² Într-

¹⁰ Alexander Schmemmann, *Euharistia. Taina Împărăției*, traducere de pr. Boris Răduleanu, Editura Anastasia, București, 1993, p. 14.

¹¹ Miza finală a acestei mentalități este eliminarea “ipotezei Dumnezeu”, deoarece prin înlăturarea prezenței Lui din mecanismul de funcționare a acestei lumi se ajunge la negarea existenței lui Dumnezeu. Acest proces a început încă din secolul XVII, fiind „împlinit” în ideologiile secolului XX (H.-R. Patapievici, *Omul recent. O critică a modernității din perspectiva întrebării „Ce se pierde atunci când ceva se câștigă?”*, Editura Humanitas, București, 2001, p. 68-83).

¹² Chiar dacă nu implică o abordare cu conotație religioasă, considerăm relevantă în acest sens prin forța și amploarea argumentației lucrarea lui George Ritzer, *McDonaldizarea societății*, traducere de Victoria Vușcan, Editura Comunicare.ro, București, 2003.

una din paginile Jurnalului său părintele Schmemann și-a exprimat în același timp uimirea și dezgustul pe care le-a simțit cu privire la „*liturghia consumismului*”¹³, în urma unei experiențe comerciale banale.

Chiar și ceea ce în mod firesc și aparent nu intră în această categorie a consumismului (de exemplu cultura și religia) este perceput prin aceleași criterii și supus acelorași judecăți de valoare și utilitate. Religia și teologia nu mai au ca obiectiv esențial posibilitatea cunoașterii și simțirii prezenței lui Dumnezeu în toate împrejurările vieții noastre, ci se rezumă să răspundă unor nevoi limitate și individualiste ale omului, care nu mai au de-a face cu o viziune integrală, deplină și comprehensivă asupra lumii. Ele au devenit compartimente opționale ale viziunii moderne despre lume, viziune în care Dumnezeu poate să Își găsească sau să nu-Și găsească loc, în funcție de preferința existențială a fiecăruia și uneori chiar de circumstanțe și mofturi. Nu mai există decât omul cu nevoile sale, care se cer satisfăcute.¹⁴ Religia și teologia au devenit „elemente” de consum destinate acoperirii aceluia segment restrâns de „piață” care emite cerere în acest sens. Ele nu mai sunt factori totalizatori ai vieții, care au legătură permanentă cu existența omului și îi influențează orientarea și desfășurarea efectivă.

Acestei stări „critice” a societății și a teologiei în același timp a încercat să-i găsească soluție și ieșire părintele Schmemann prin opera sa. Am putea spune că el ne propune „intrarea în religie”¹⁵ prin intermediul cultului liturgic înțeles ca ritm al vieții, iar nu în sensul restrictiv al unei activități cu caracter specific și ruptă de cea mai mare parte a timpului existenței noastre. De aceea opera sa teologică nu a fost concepută și programată ca un demers intelectualist, cu pronunțat caracter academic exclusivist, ci ca rezultat al reflecției sale asupra lumii și societății în care a trăit. Prin opera sa părintele Schmemann și-a propus să ofere un alt mod de a privi și înțelege lumea, o altă viziune asupra lumii și vieții, diferită de cea profană și înrădăcinată în principiile

¹³ *Biografia unui destin misionar. Jurnalul Părintelui Alexander Schmemann (1973-1983)*, traducere, studiu introductiv și comentarii de Felicia Furdui, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2004, p. 289.

¹⁴ “Dacă priviți la cultura Europei... toate se rezumă aici la om și numai la om, și chiar Dumnezeu-om Hristos a fost redus la cadrele unui om... Omul a devenit atăzi măsura tuturor lucrurilor, măsura tuturor ființelor și lucrurilor văzute și nevăzute. Măsurând după sine însuși toate, omul European respinge tot ceea ce este mai larg decât omul” (Arhimandritul Iustin Popovici, *Omul și Dumnezeu-Om. Abisurile și culmile filozofiei*, studiu introductiv și traducere de pr. prof. Ioan Ică și diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 1997, p. 152-153).

¹⁵ Religia fiind înțeleasă ca legătură ontologică și permanentă a omului cu Dumnezeu, iar nu sub aspectul fragmentar și punctual.

autentice ale credinței creștine și centrată în jurul Liturghiei Bisericii în sens general. Modelul dominant al operei sale teologice nu este cel obiectivistic, ci mai degrabă un model euharistic care se manifestă în viața Bisericii. Pentru părintele Schmemmann teologia nu este o întreprindere mentală, raționalistă, ci este o activitate pe care noi o facem în fața lui Dumnezeu în contextul și în mijlocul comunității creștine. Chiar dacă a avut și o substanțială activitate academică, prin opera sa teologică părintele Schmemmann a urmărit transcenderea granițelor mediului academic și „coborârea” teologiei la nivelul poporului care se adună în Liturghie și care este astfel simultan sursa și finalitatea teologiei. În viziunea părintelui Schmemmann teologia nu trebuie să rămână o știință abstractă, în sensul pur al cuvântului, ci trebuie să aibă legătură directă cu viața, să se alimenteze din viață și să determine în același timp viața. Aceste principii se regăsesc în mod evident în cultul creștin ortodox, cu condiția ca el să practicat sau trăit în deplină cunoștință de cauză și să fie interpretat sau înțeles în sensul lui firesc.¹⁶

Am descoperit în opera teologică a părintelui Schmemmann o inițiativă curajoasă, bine argumentată și susținută de a „realiza” Ortodoxia, de a redescoperi și reactualiza Ortodoxia în toată profunzimea ei într-o societate ruptă de „Dumnezeul cel viu”. Iar acest demers al părintelui nu a avut un caracter preponderent intelectualist, limitat la nivelul teoriei, ci a fost raportat permanent la realitățile practice contemporane, constituind un model relevant de trăire a Ortodoxiei. Chiar dacă se inspira din trecut prin tematica sa și prin referințele la care apela, era legat organic de prezent. Concepția teologică a părintelui Alexander Schmemmann a fost analizată și evaluată în mediile teologice și nu numai, cunoscând atât aprecieri justificate cât și critici nu mai puțin argumentate. Amintim două teze de doctorat susținute în Occident de către Janet Bellotti Puppo¹⁷ și Elizabet Newman¹⁸ în care teologia părintelui A. Schmemann este evaluată pozitiv, dar și de criticile aduse de către Mihail Pomazansky,

¹⁶ Considerăm sugestivă argumentarea pe care părintele Schmemmann o prezintă la începutul cărții sale despre Euharistie, în care definește „esența crizei” în care se află Biserica ca „lipsa de concordanță dintre ceea ce se săvârșește și înțelegerea Tainei care se săvârșește, respectiv trăirea ei. Într-o măsură oarecare, această criză a existat întotdeauna în Biserică; viața Bisericii, mai bine zis viața poporului bisericesc, nu a fost niciodată desăvârșită, ideală, dar, cu timpul, această criză s-a transformat într-o „schizofrenie” sub obroc. Și „schizofrenia” aceasta otrăvește Biserica și sapă la baza vieții bisericești” (Alexander Schmemmann, *Euharistia*, p. 14).

¹⁷
¹⁸

Pr.Prof. Dr. Ioan Ică sr.¹⁹ și Pr. Dr. Cornel Toma²⁰. De asemenea, referințe la opera părintelui Schmemman găsim și în studiile părintelui Profesor Arhid. Dr. Ioan Ică jr. care le abordează din perspectiva impactului concret pe care l-au avut și îl au în teologia și viața Bisericii.

Lucrarea de față dedicată teologiei liturgice a doi mari părinți profesori ce au marcat viața Bisericii din secolul XX, este structurată în trei părți cu mai multe capitole, având fiecare subcapitole și subdiviziuni.

În primul capitol, al primei părți, în care am abordat teologia liturgică a părintelui Stăniloae, am avut în vedere acele aspecte care au avut o anumită relevanță asupra modului său de a face teologie. Majoritatea vieții și reflecției sale teologice s-au desfășurat sub regimul comunist instaurat începând cu anul 1945 în România. Pe de altă parte, gândirea sa teologică a fost confruntată cu o rezistență scolastică prezentă și manifestată ca atare în mediile academice teologice ale României post-belice. În ciuda limitelor impuse de regimul comunist și de scolastică, părintele Stăniloae, ca teolog neopatristic a elaborat o teologie vie (nu întotdeauna apreciată și evaluată corect²¹), capabilă să răspundă nevoilor contemporaneității.

Capitolul al II-lea analizează aspecte legate de mișcarea liturgică din secolul XX care a avut în vedere redescoperirea tradiției culturale din perspectiva unei adaptări la nevoile lumii moderne. Această înnoire liturgică prezentă atât în mediile occidentale catolice și protestante pe deoparte, cât și în Ortodoxie pe de altă parte a generat poziții și argumentări care pot fi evaluate și prin perspectiva operei părintelui Dumitru Stăniloae.

În capitolul al III am avut în vedere aspectele generale ale teologiei liturgice a părintelui Stăniloae care a subliniat aspectul de jertfă al Sfintei Liturghii și necesitatea însușirii duhului de jertfă al lui Hristos prin participare la Sfânta Liturghie. Dubla experiență a coborârii lui Dumnezeu și a urcușului personal-mistic și comunitar

¹⁹ Pr. prof. dr. Ioan Ică, *Modurile prezenței personale a lui Iisus Hristos și a împărtășirii de El în Sfânta Liturghie și în spiritualitatea ortodoxă*, în vol. *Persoană și comuniune. Prinos de cinstit Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae*, Sibiu, 1993, p. 335-357.

²⁰
²¹ Despre ostilitățile unor teologi (cu accente pe mariologie) față de ampla înnoire patristică de inspirație palamită și filocalică întreprinsă de părintele Dumitru Stăniloae a se vedea în Diac. Ioan I. Ică jr. *Maica Domnului în teologia secolului XX și în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceei*, Editura Deisis, Sibiu, 2008, p.1

liturgic al credinciosului și Bisericii spre Împărăția Sfintei Treimi constituie un alt aspect evidențiat în cadrul lucrării intitulată sugestiv *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*. La acestea se adaugă complementaritatea dintre simbolismul eshatologic și cel tipologic prezentă în comentariului liturgic al părintelui Stăniloae. Orizontalitatea memorialului liturgic ca viață a lui Hristos se interferează cu verticalitatea prezenței lui Hristos cel Răstignit și Înviat.

În capitolul al IV am prezentat acele aspecte legate de modul de înțelegere a Sfintei Liturghii de către părintele Stăniloae neabordate în capitolele anterioare. Acesta a descris în cadrul comentariului său „o *spiritualitate liturgică și o Liturghie spirituală*” care contrastează cu alte abordări ale cultului ortodox. În genere, comentariul liturgic al părintelui Stăniloae a avut un rol important în nuanțarea unor afirmații privitoare la Liturghie prezente în comentariile liturgice contemporane. Din lucrarea sa reiese o viziune luminoasă și profundă a Sfintei Liturghii. Am spune că părintele are o viziune ideală asupra Liturghiei. Totul este măreț, sublim, înălțător, într-un cuvânt totul este perfect. Dacă în aceeași epocă mari liturgiști scriau critic, abordând din punct de vedere istoric rânduiala Sfintei Liturghii sau militau pentru adaptări contextuale ale acesteia, părintele Stăniloae vede toate actele Liturghiei din perspectiva comuniunii cu Dumnezeu și a prezenței Sale covârșitoare. Din această perspectivă totul este perfect, pentru că fiecare Liturghie îl face pe Dumnezeu prezent și lucrător în mod plener în viața comunității.

În primul capitolul I al celei de-a doua părți dedicată părintelui Alexander Schmemmann am schițat parcursul existențial și teologic al acestuia, evidențiind mai ales acele momente și aspecte care au fost decisive și determinante în realizarea operei sale teologice. Nu am urmărit „închegarea” unei biografii complete, chiar și rezumativă, ci am avut în vedere relevanța experiențelor sale de viață pentru formarea și exprimarea viziunii sale teologice. Existența sa, începută și sfârșită poate simbolic în cele două zone geografice care au „prescris” din punct de vedere politic și economic istoria secolului XX, a fost o mărturie a Ortodoxiei, hrănită din cultura și spiritualitatea răsăriteană (rusă) și manifestată într-un mediu cultural apusean (francez mai întâi și apoi american). Prin aceasta părintele Schmemmann a exprimat dimensiunea și destinul

universal al Ortodoxiei, care nu poate fi îngrădită de limite umane indiferent de caracterul lor.

Capitolul II analizează contextul cultural-teologic al formării, dezvoltării și formulării viziunii liturgice a părintelui Alexander Schmemmann. Aici am punctat două dimensiuni pe care părintele le-a considerat decisive și critice pentru structurarea societății și culturii apusene: secularismul, ca îndepărtare a lumii de Dumnezeu, și teologia apuseană, îndepărtată de sursa ei liturgică și recentrată pe categoriile raționalismului abstract, ceea ce a dus la denaturarea ei și la lipsa ei de legătură cu realitatea. Aceste două aspecte sunt reluate în discuție în mod repetat în opera părintelui Schmemmann, deoarece prin ele se pot explica o serie din anomaliile teologico-liturgice cu care se confruntă astăzi creștinătatea.

În capitolul III am prezentat soluțiile pe care le-a propus părintele Schmemmann în opera sa în fața „invaziei” secularismului asupra tuturor compartimentelor vieții (inclusiv cel religios) și pentru rezolvarea crizei teologico-liturgice în care se află creștinătatea. Principala rezolvare pe care o indică părintele Schmemmann este simfonică cu celebrul îndemn „înapoi la Părinți”, doar că el se concentrează mai mult asupra izvoarelor liturgice, considerând că Liturghia este și trebuie să devină din nou în mod concret izvor al teologiei adevărate, nu numai în sub raportul textului scris al ei, ci ca modalitate de inaugurare a Împărăției lui Dumnezeu pe pământ. Pentru aceasta este nevoie de formularea și dezvoltarea unei hermeneutici teologice cu caracter liturgic, ale cărei elemente pot fi identificate și în opera părintelui Schmemmann, chiar dacă nu sub o formă sistematică.

În capitolul al IV-lea am analizat concepția asupra Sfintei Liturghii a părintelui Alexander Schmemmann. Dacă Botezul constituie începutul și premisa drumului spre împărăția lui Dumnezeu, Euharistia este Taina care aduce în prezent această împărăție, este „Taina Împărăției”. Lucrarea părintelui Schmemmann dedicată acestei tematici este absolut originală în structura și în conținutul ei, diferind de toate celelalte lucrări „academice” și sistematice care abordează acest subiect. Părintele Schmemmann reflectă asupra Sfintei Liturghii văzând în alcătuirea ei o succesiune de douăsprezece „taine” legate organic între ele, care ne descoperă și ne fac accesibilă împărăția lui Dumnezeu. Orice acțiune liturgică se petrece în timp, dar depășește

limitele de timp, atât în direcția trecutului, cât și cu privire la viitor. Prin anamneză este revalorizat existențial și actual trecutul, iar prin dimensiunea eshatologică a cultului creștin este trăit și „descifrat” viitorul. Cu toate acestea Liturghia nu mai este astăzi înțeleasă și trăită în toată amploarea și complexitatea ei, ci este mai mult raportată la satisfacerea nevoilor individuale ale credincioșilor, îndepărtate de multe ori de caracterul ei autentic. În această privință părintele Schmemmann propune o serie de îndreptări cu privire la practica liturgică a Euharistiei în scopul redescoperirii ei.

În partea a treia a lucrării am analizat comparativ concepția teologică a celor doi părinți profesori pornind de la modul lor diferit de a teologhisi. Părintele Stăniloae are un discurs teologic de tip sapiențial, axat pe identitatea religioasă permanentă a Bisericii privilegiind continuitatea și spațialitatea. Reflecția, explicarea și valorificarea Revelației divine au constituit central preocupărilor sale teologice. Astfel, teologia sa are o natură sapiențială și mistică. Prin aceasta se deosebește în mod radical de teologia liturgică a părintelui Alexander Schmemmann, care s-a dezvoltat ca urmare a necesității de a răspunde provocărilor contextuale privilegiind discontinuitățile și temporalitatea. Ca urmare a acestor caracteristici se poate afirma că teologia sa este de natură profetică și critică. Aceste tipuri de teologie diferite, asumate de către cei doi părinți profesori, corelate cu epoca secolului XX și contextul diferit în care au trăit, dau structural vorbind, măsura diferențelor de accent a teologiei lor liturgice.

Obiectivul principal al lucrării îl constituie scoaterea în evidență a demersurilor părinților profesori Dumitru Stăniloae și Alexander Schmemmann, prin surprinderea originalității, profunzimii, relevanței și actualității teologiei lor liturgice. Am încercat „semnalarea” acestor opere în scopul descoperirii lor. Considerăm că teologia lor liturgică trebuie cunoscută și transmisă la toate nivelurile și „straturile” organismului eclesial pentru ca în final principiile formulate în cadrul ei să fie aplicate.

CONCLUZII

1. Teologia părintelui Stăniloae are darul de a releva identitatea religioasă permanentă a Bisericii privilegiind continuitatea și spațialitatea. Reflecția, explicarea și valorificarea Revelației divine au constituit central preocupărilor sale teologice. Astfel, teologia sa are o natură sapiențială și mistică. Prin aceasta se deosebește în mod radical de teologia liturgică a părintelui Alexander Schmemmann, care s-a dezvoltat ca urmare a necesității de a răspunde provocărilor contextuale privilegiind discontinuitățile și temporalitatea. Ca urmare a acestor caracteristici se poate afirma că teologia sa este de natură profetică și critică. Aceste tipuri de teologie diferite, asumate de către cei doi părinți profesori, corelate cu epoca secolului XX și contextul diferit în care au trăit, dau structural vorbind, măsura diferențelor de accent a teologiei lor liturgice.

2. Scopul teologic propriu și specific părintelui Schmemmann este o deschidere față de viața Bisericii și un studiu detaliat (al Liturghiei, al ciclurilor liturgice, al vieții Bisericii) pentru a ajunge la o simplitate care vorbește într-adevăr despre prezența divinului în creație. Este nevoie de o teologie care să fie raportată la contextul contemporan și care să reflecte deplin și critic nevoile actuale ale Bisericii, o teologie care să alimenteze și să se alimenteze din viața Bisericii.

Părintele Schmemmann a încercat să demonstreze că Liturghia și cultul creștin ortodox au rămas aceleași, cu toate transformările istorice inerente care au intervenit, ceea ce s-a schimbat însă este modul perceperii și al înțelegerii lor de către credincioși și teologi. Recuperarea sensului original al Sfintei Liturghii a fost pentru părintele Schmemmann scopul teologiei sale liturgice și totodată soluția pentru ieșirea din criza profundă a înțelegerii Euharistiei separat de Liturghie, de Biserică și de Împărăția lui Dumnezeu. Rânduielile liturgice trebuie privite și trăite în ansamblul și în plenitudinea lor. Conștiința valorii și importanței egale a tuturor „momentelor” slujbelor liturgice este capitală pentru înțelegerea semnificației lor depline și a trăirii în toată profunzimea lor.

3.Sublinierea caracterului personal al participării la Liturghie de către părintele Stăniloae contrastează cu accentul pus de către părintele Schmemmann pe comunitatea ce se adună în locașul de cult pentru a descoperi Biserica. Părintele Stăniloae are marele merit de a fi arătat că deși Euharistia este taina comuniunii prin excelență, ea nu dizolvă aspectul personal într-o unitate difuză și confuză cu caracter impersonal.

4.Ideea de progres ascetico-mistic al sufletului prin participare la riturile Liturghiei, de origine maximiană, a părintelui Stăniloae marchează întreg comentariul său liturgic devenind o axiomă și un leitmotiv. Eficacitatea simbolului liturgic este direct proporțională cu starea și progresul spiritual al fiecăruia, ceea ce justifică diversele moduri de explicare și înțelegere ale Liturghiei. Accentul diferit pus pe istorie sau eshatologie, pe ideal și real, pe alegorie și prezență este direct proporțional cu măsura și starea spirituală personală a participanților la sinaxa liturgică. Această perspectivă permite, depășirea antinomiei alegorie-realism, în termenii în care a pus această problemă părintele Alexander Schmemmann.

5..Dacă, pentru părintele Schmemmann Sfânta Liturghie este prin excelență un urcuș, pentru părintele Stăniloae urcușul sufletului către Dumnezeu este corelat cu coborârea Acestuia în Liturghie și în sufletele credincioșilor. Viața noastră înseamnă participare, experiență și comuniune cu Hristos, Calea Adevărul și Viața cea adevărată. De la începuturi comunitatea creștină se aduna în jurul Mesei Domnului pentru a se hrăni, pentru a se împărtăși de Viață : Cel ce mănâncă Trupul Meu și bea Sângele Meu are viață veșnică(In.6,53). Recapitulând întreaga istorie a mântuirii, Euharistia se deschide spre eshaton, descoperindu-ne calitatea de pelerini în această viață și totodată cea de fii nemuritori ai Împărăției veșnice deja prezente. Potrivit părintelui Stăniloae care urmează Sf. Nicolae Cabasila, prin Liturghie noi devenim contemporani evenimentelor trecute și viitoare din istoria sfântă a mântuirii. Prin ea, atât istoria mântuitoare a Întrupării, Răstignirii, Învierii și Înălțării lui Hristos, cât și veșnicia se manifestă și activează în viața cotidiană. În cadrul Liturghiei istoria încetează de a mai fi o succesiune de evenimente venite din trecut în prezent, în direcție liniară. În Liturghie credincioșii nu afirmă numai credința lor în Sfânta Treime și în faptele mântuitoare ale lui Hristos, ci și trăiesc săvârșirea lor în prezent, sau pe Hristos ca Învățător ce învață acum, și ca Arhieru ce se aduce jertfă pentru ei.

6. Părintele Stăniloae ca teolog neo-patristic are în centrul comentariului său liturgic jertfa lui Hristos și necesitatea asimilării personale a acesteia. Urmând Sf Chiril al Alexandriei pe care îl citează de nenumărate ori părintele concluzionează că nu putem intra la Dumnezeu decât în stare de jertfă curată pe care o dobândim din puterea jertfei lui Hristos. Hristos ni se dăruiește nouă în stare de jertfă pentru a ne aduce și noi jertfă Tatălui și a ne a ne umple de sfințenia Sa. Căci omul nu se poate sfinți, nu se poate curăța de egoism, decât prin jertfă. Numai prin jertfă se deschide sfințeniei Treimii, sau iubirii desăvârșite a celor Trei Persoane între Ele și față de noi.

7. În Liturghie prin ascultarea Cuvântului lui Dumnezeu ia naștere în noi crezul ca prolog al Tainei. Credința comună și mărturisirea ei constituie o condiție indispensabilă pentru împărtășirea sacramentală cu Hristos, de aceea crezul niceo-constantinopolitan precede împărtășirea cu Trupul și Sângele Domnului nostru Iisus Hristos.

8. Euharistocentrismul și hristocentrismul părintelui Schmemmann își găsesc nuanțarea și împlinirea în concepția triadologică a părintelui Stăniloae care le vede prin prisma accesului la viața Sfintei Treimi. Pentru părintele Stăniloae Biserica nu este doar o comunitate euharistică, ci este o comunitate sacramentală și universală. Împărtășirea cu Hristos conduce la o relație filială cu Tatăl prin unirea cu El ca Fiu, înaintând prin Duhul Sfânt în această comuniune de viață făcătoare.

9. Părintele A. Schmemman consideră că s-a ajuns la o denaturare a împărtășirii, trecându-se de la înțelegerea acesteia ca un act corporativ și constituiv al Bisericii, la percepția cuminecării ca un mijloc de sfințire individuală. Cu privire la cele două dimensiuni ale actului liturgic al Împărtășaniei, părintele Stăniloae va arăta că ele nu trebuie puse în opoziție și nici acceptate într-un sens unilateral prin excluderea uneia în detrimentul celeilalte. Împărtășirea, în esența ei, este un act comunitar, dar care solicită din partea credinciosului o pregătire individuală și o stare interioară corespunzătoare trăirii Tainei sau încorporării în Trupul lui Hristos. Spre deosebire de liturgistul rus, părintele Stăniloae vorbește de caracterul transfigurator al actului comuniunii euharistice, prin care persoana umană atinge forma maximă și deplină de îndumnezeire. El nu contestă caracterul obștesc al Tainei euharistice, dar păstrează și toată relevanța și importanța pe care o are această Taină în viața personală. Este evitat,

astfel, dezechilibrul dintre dimensiunea personală și comunitară a acestei Taine unificatoare și îndumnezeitoare.

Considerăm că în ciuda deficiențelor lor, demersurile părintelui A. Schmemmann au condus la o încercare de schimbare atitudinală atât la nivel teoretic, intelectual, cât și practic, experiențial a raportării la Euharistie. Aceste eforturi transfiguratoare ale percepției și practicii euharistice se prelungesc și în timpul nostru prin efortul și implicarea ierarhilor și teologilor ortodocși de marcă. Astfel IPS Laurențiu, Mitropolitul Ardealului își exprima convingerea că Sf. Liturghie își *“împlinește pe deplin scopul, numai dacă, în cadrul ei, se împărtășește, în afară de slujitor și altcineva, care s-a pregătit anume pentru aceasta”*, fiindcă *“toți credincioșii sunt chemați la masa împărăției”*²².

²² IPS.Dr. Laurențiu Streza, *Caracterul dinamic și cel statormic al cultului ortodox. Tradiție și înnoire*, în *Telegraful Român*, nr.45-46/2011, p.5.